RAINER MARIA RILKE

BRIEVEN

KLASSIEKE GALERIJ NUMMER 118

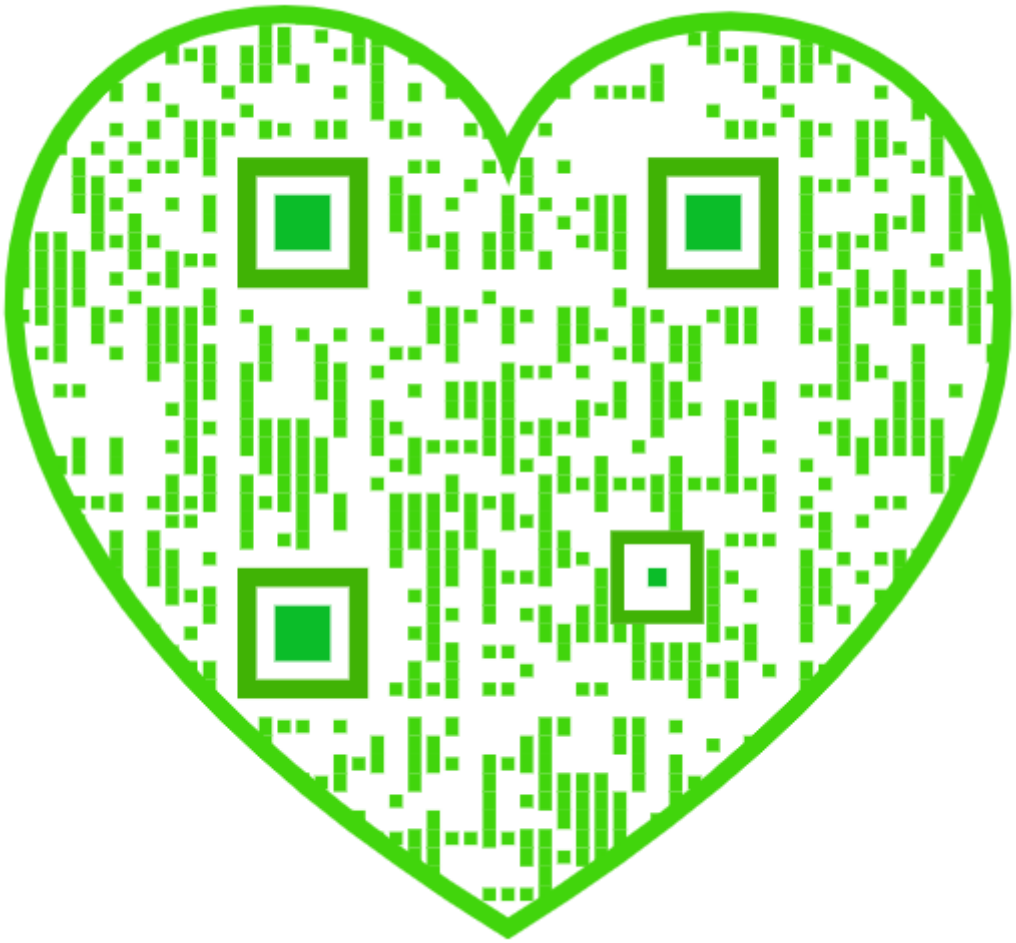

R. M. RILKE

BRIEVEN

KLASSIEKE GALERIJ

Nummer 118

Onder de redactie van A.J.M. PELCKMANS,
directeur N.V. De Nederlandsche Boekhandel

R. M. RILKE

BRIEVEN

AAN EN OVER SCHRIJVERS UIT DE LAGE LANDEN

Ingeleid, vertaald en toegelicht door

LEO SIMOENS

ANTWERPEN

DE NEDERLANDSCHE BOEKHANDEL

1956

VERANTWOORDING

„... *Il est de bon ton aujourd'hui de lever les yeux au ciel et de murmurer, extasié, même sans y rien comprendre: „Rilke!", lorsque son nom est prononcé. Sans pouvoir s'en défendre, Rilke est mis à la mode par suite d'une glorification artificielle. Y a-t-il rien de plus irrespectueux?*"
(Herbert Gunther, *Malentendus autour de la gloire de Rilke*, in : *Rainer Maria Rilke*, Les Lettres, IV, nrs. 14-16, blz. 169).

Op 29 december 1956 is het dertig jaren geleden, dat R. M. Rilke stierf.

Zal dit boekje, dat deze verjaardag wil memoreren, weer niet een zoveelste „kunstmatige ophemeling" worden en dat „oneerbiedigs" bijgevolg aandikken?

Dit des te meer daar bovendien mag worden verwacht, dat menig dagblad en tijdschrift aan de dichter een artikel zal wijden, waarin de schrijver meer erlangs dan erover zal praten, de auteurs mekaar zullen nakletsen of in algemeenheden vervallen. Maar, Rilke zal weer in het scherpe licht staan en tot illustratie dienen van de eigen theses van de opstellers : dat is nu eenmaal het lot van de groten.

Om deze klippen te omzeilen heb ik mij in dit werkje tot het uitgeven van brieven beperkt, welke Rilke aan of over dichters in de Lage Landen heeft geschreven. Mede tot geruststelling van de lezer, meen ik te weten, dat er voor dit onderwerp weinig kans is in herhalingen en/of in algemeenheden te vervallen, daar die brieven totnogtoe niet in het Nederlands werden vertaald.

Voor het uitgeven ervan steunde ik aan de ene kant op de bekende „Verzamelde Brieven", waarnaar ik trouwens verwijs voor zover ze erin opgenomen zijn, en aan de andere kant, wat de onuitgegeven stukken betreft, op de originelen die ik ofwel ter plaatse ofwel door middel van fotokopieën kon raadplegen. Ook bracht mij de sinds jaren gevoerde korrespondentie met mevrouw Ruth Fritzsche-Rilke, konservator van het Rilke-Archiv, menig ophelderend punt, dat voor de uitgave van deze brieven belangwekkend was. Zij ontvange hiervoor mijn openlijke en blijvende dank.

Hopelijk zal hierdoor worden vermeden, wat de hogergenoemde Herbert Gunther, mijns inziens terecht, in dezer voege omschreef: „Inestimable est le mérite des philologues qui se sont penchés sur l'œuvre de Rilke. L'édition complète, historique-critique, basée sur les manuscrits, montrera encore plus clairement que les textes parus séparament (et corrigés entre-temps), que les interprétations faites avec une ingéniosité infinie, ne sont souvent autre chose qu'une interprétation de fautes d'impression." (in : *opus cit.*, blz. 176).

Hoe onvervangbaar Rilkes taal moge zijn, ook in zijn brieven, toch heb ik mij aan de vertaling ervan gewaagd. Moge de lezer goedgunstig oordelen over deze mijn poging.

Ik acht mij ten slotte ontslagen van het geven van een bibliografie; in de verklarende nota's vindt men het meeste vermeld, dat direkte betrekking kan hebben op het aangesneden onderwerp.

Elizabethstad, Kerstmis 1955. *Leo Simoens*

INLEIDING

R. M. RILKE AAN POL DE MONT

Toen Pol de Mont, na zijn breuk met *De Vlaamsche School*, zijn eigen tijdschrift *Onze Kunst* had gesticht, was het hem in de eerste plaats te doen zijn blad op een zo hoog mogelijk peil te verheffen. Daartoe deed hij beroep op een reeks binnen- en buitenlandse letterkundigen en kunstenaars terwijl hij zelf een reeks studies onder de titel „Zuid- en Noordnederlandse Kunstenaars van Nu" leverde.

Onder de buitenlanders die hij om medewerking vroeg, moet ook R. M. Rilke worden vermeld.

Deze was in het voorjaar van 1901 met de jonge beeldhouwster Clara Westhoff getrouwd en ging met haar in het bij Worpswede gelegen Westerwede een boerenhuisje betrekken, waar het jonge gezin, eenvoudig levend, hoopte te kunnen werken.

En werkelijk schijnt de droom van Rilke realiteit te zullen worden : in één herfst schrijft hij het tweede deel van het *Stundenbuch*, dat toch nog tot 1905 op uitgave zou wachten. Maar weldra hopen de geldzorgen zich op : zijn vader, revisor bij een spoorwegmaatschappij in Bohemen met een betrekkelijk inkomen, kan het nodige stipendium voor het onderhoud van het kunstenaarsgezin niet meer zenden. Rilke, de wanhoop nabij, schrijft tientallen brieven om hulp.

Nergens heeft hij geluk. Alleen de uitgeverij Velhagen und Klasing wil hem, door bemiddeling van Gunther Paulis, een monografie over de Worpsweder kunstenaars laten schrijven.

Rilke zal de Monts verzoek met beide handen vastgrijpen omdat hij — eindelijk! — de redding, de financiële redding, nabij dacht.

Hij antwoordt hem op een briefkaart, het eerste hier uitgegeven

stuk [1]. Amper drie dagen later zou de beloofde brief volgen : een epistel van twaalf bladzijden, geschreven in het vrij regelmatig geschrift van de dichter. Zoals blijkt, is deze brief, hier onder nr. 2 gerangschikt, te situeren in het kader van zijn nijpende geldelijke toestand.

Het werd een zich tot de grond vernederende, bijna smekende brief, waardoor men noodzakelijk aangegrepen wordt. Bij mijn beste weten is het tevens de brief, waarin Rilke zich het volledigst heeft gegeven aan een hem nauwelijks bekende persoon, brief die het intiemste van zijn intiemste uitdrukt.

Wat de Mont er, noodgedwongen, moet op geantwoord hebben, laat zich gemakkelijk indenken. Zijn schriftelijke reaktie is echter zoekgeraakt. Op dezes antwoord een nieuwe brief van Rilke, hier het derde stuk, waarin het m. i. niet loyaler en royaler kan.

Hierna is beider briefwisseling gaan bekoelen.

Nog één keer moet de Oostenrijkse dichter aan onze Vlaamse bard geschreven hebben. Het is een vierde, klein briefje geworden.

De schriftelijke reakties van Pol de Mont hierop, voor zover er geweest zijn, kennen wij alweer niet. In alle geval is er niets meer van Rilke, enkel nog een kaartje van de eerste, waarin deze hem meldt, dat hij een aantal boeken niet heeft ontvangen en hem om een foto verzoekt [2].

Wij kunnen erom treuren, dat er geen uitvoeriger korrespondentie tussen de twee dichters is gevoerd geworden of, eventueel, deze is verloren gegaan; wij kunnen het jammer vinden, dat Pol de Mont niet de gelegenheid heeft gevonden Rilke naar Vlaanderen te laten overkomen en er alzo wellicht veel voor onze Nederlandse dichtkunst is verloren gegaan — hier eindigen de betrekkingen tussen beiden.

R. M. RILKE AAN EMILE VERHAEREN

Toen Rilke „met kloppend hart en trillende handen, maar vol gloeiende vreugde" bij Rodin gekomen en zijn sekretaris geworden

1. Ten onrechte schrijft J. R. von Salis : „Wij kennen geen enkel geval waarin hij (R) zich van een gewone briefkaart bediend heeft." In : *Rainer Maria Rilkes schweizer Jahre*, Frauenfeld, 1936; in het Nd. door J. W. Kuiper, *Rilke in Zwitserland*, De Driehoek, 's-Graveland, z. d., blz. 45.

2. De korrespondentie van P. d. M. zal worden gepubliceerd in : L. Simoens, *R. M. R. en de Lage Landen*, in voorbereiding.

was, bewoonde hij te Meudon een huisje naast het „hotel" van de Meester.

Deze moet hem verteld hebben — wanneer het hem behaagde! — van zijn harde tijd te Brussel en vooral moet hij hem erop gewezen hebben, dat het op werken, wérken aankomt.

Rilke zal er ook de vriend des huizes Emile Verhaeren hebben ontmoet, die sinds enkele jaren, indien hij niet op reis was, ôf in België woonde (steeds vaker in Caillou-qui-Bique) ôf in Saint-Cloud, op een vijfde verdieping aan de *rue de Montretout*, nu *rue Emile Verhaeren*.

Aangezien de „Carnets de poche", waarin Verhaeren dag voor dag aantekeningen maakte, als verloren mogen worden beschouwd, is het onmogelijk, zo niet zeer moeilijk, na te gaan wanneer precies Rilke en Verhaeren mekaar voor het eerst hebben ontmoet. Het schijnt vast te staan, dat het niet bij Rodin was. Mevrouw Ruth Fritzsche-Rilke schreef mij,[3] dat hun eerste persoonlijk kontakt op 22 november 1905 plaats vond; hij zou Verhaeren opgezocht hebben met een aanbeveling van de feministische schrijfster Ellen Key.

Van toen af begint hun korrespondentie.

De eerste brief toont reeds aan, dat beiden mekaar hebben gevonden en verstaan, getuige de uitwisseling van boeken en handschriften. Hij is hier opgenomen onder nr. 5.

Wanneer ik er de nadruk op leg, dat zij mekaar verstaan, dan doel ik hiermee in de eerste plaats op hun gesprekken, die in het Frans werden gevoerd. Hoe het mogelijk is gebleken, dat de beroemde Verhaeren, een twintigtal jaren ouder dan zijn pupil en bovendien het Duits niet kennend, zo'n vaderlijke vriendschap voor de toen onbekende Rainer-Maria heeft kunnen behouden, zo'n blijvende stempel op Rilkes werk heeft weten te drukken: dat is het mirakel van de groten.

Deze attentievolle welwillendheid wordt versterkt door twee omstandigheden: 1. in mei 1906 wordt Rilke door Rodin „als een dief" aan de deur gezet, wat de hulpeloosheid van de dichter vergroot maar even zozeer de bezorgdheid van Verhaeren en vrouw verdubbelt; 2. aangespoord door de lektuur van dezes „Vlaamse" gedichten in 't algemeen en van het zo juist ver-

3. Haar brief d. d. 4. 4. '51.

schenen „Rembrandt" in 't biezonder, zal Rilke van 29 juli tot 16 augustus 1906 zijn Vlaamse reis ondernemen[4]. Over de bewondering voor Verhaerens werk het een en ander in brieven nrs. 6 en 7.

In de lente van 1907 was Rilke te gast bij mevrouw Fähndrich op Capri. Hij genoot er van een weldoende rust in een afgezonderd paviljoen van de Villa Discopoli. Samen met zijn gastvrouw vertaalde hij de sonnetten van Elizabeth Browning, ging zijn buur Maxim Gorki opzoeken — de landelijke Gorki herinnerde aan de Russische wereld waarvan hij zó hield (zie in dezen brief nr. 2), — ontving het bezoek van zijn vriendin Key, met wie hij Verhaerens „Multiple Splendeur" commentarieerde.

Een fijne echo hiervan horen wij in brieven nrs. 8 en 9, beide van maart.

In november van hetzelfde jaar hield Rilke spreekbeurten in Praag, Wenen en Berlijn. Vooreerst wilde hij het over Verhaeren hebben om deze daardoor nog intenser zijn sympathie te kunnen betuigen, maar dra moest hij inzien, dat het onderwerp meer tijd en werk vergde dan hij aanvankelijk had gemeend. Hij sprak over Rodin met wie hij inmiddels weer bevriend was (brief nr 10).

Brief nr. 11 van begin januari 1908 is weer een „loflied" op het werk van Verhaeren.

Hetzelfde jaar verschijnen van deze laatste „Les Héros" en het derde deel van „Toute la Flandre". Rilke werkt verwoed aan zijn „Malte Laurids Brigge", dat toch nog tot 1909 op verschijning zou wachten. Is het dan verwonderlijk, dat nu een grote stilte tussen beiden intreedt[5] ?

Maar nauwelijks heeft Rilke de „Rythmes Souverains", het nieuwste werk van Verhaeren, ontvangen, of hij schrijft hem een uitbundige brief zoals hij het enkel vermag (nr. 12).

En weer een lange, ditmaal driejarige stilte in de briefwisseling[6].

4. Zie hierover uitvoerig in : L. Simoens, *R. M. R. en de lage Landen*, in voorbereiding.

5. Ik durf die mening voorop te stellen — mening die door beider hard werken wordt bevestigd — in zoverre de sporen van hun schriftelijk kontakt uit deze periode niet verloren zijn gegaan.

6. In zoverre er niets is verloren gegaan.

Rilke zou slechts met kleine tussenpozen te Parijs verblijven : achtereenvolgens bereisde hij Bohemen, Duitsland en Noord-Afrika, verbleef daarna in het slot te Duino; van einde-mei tot midden-september 1912 is hij te Venetië terwijl hij onmiddellijk daarop (van einde-oktober 1912 tot einde-februari 1913) zijn Spaanse reis onderneemt. Ten slotte is hij terug te Parijs voor een goede drie maand.

Weer verkeert hij in één van die onvruchtbare periodes waaronder hij geweldig leed : na de „Malte" had hij niets meer uitgegeven op „Das Marienleben" na, een bundel gedichten die hij tien jaren te voren begonnen was en als onder dwang voltooid had. Inspiratie was voor hem nu eenmaal geen ijdel woord!

Toen hij aldus in een regenachtig Parijs was teruggekeerd, had hij eindelijk de jonge wees Marthe weer ontmoet, dit volkskind dat hij op een avond van haar angst en voor zelfmoord had gered. Een hem bekende familie zorgde voor haar. Rilke had er zich op toegelegd haar gevoeligheid te ontwikkelen en was er niet weinig opgetogen over, dat zij zijn gedichten begreep. Hij aanzag haar als een soort van klein genie. Moet het dan verwondering baren, dat de dichter zich met hart en ziel aan dit primitief maar licht kwetsbaar wezentje hechtte en er zijn goede vriend Verhaeren vrijmoedig over sprak?

Op zekere junidag, precies voor zijn vertrek naar het kuuroord Rippoldsau, dacht hij Marthe naar Caillou-qui-Bique bij de Verhaerens te kunnen sturen, maar eenmaal weg en genietend van de kalmerende lucht van het Zwarte Woud, ziet hij zijn vergissing in. Hierover handelen brieven nrs. 13 en 14.

Einde oktober van hetzelfde jaar is Rilke weer thuis, in Parijs, na achtereenvolgens Göttingen, Leipzig, Weimar, Berlijn, München en Dresden bezocht te hebben. Eindelijk kan hij naar zijn grote Belgische vriend!

In de loop van één van die gesprekken in Verhaerens werkkamer te Saint-Cloud moet hij „Du côté de chez Swann" van de jonge Proust opgehemeld hebben, welk werk zeer moeilijk een uitgever had gevonden. Zelfs Verhaeren kende het niet. Rilke beijverde zich om het hem, samen met zijn mening erover, toe te sturen (brief nr. 15).

In november 1913 liet hij ook Verhaeren kennismaken met zijn

uitgever Kippenberg. De schrijver van „Les Blés Mouvants" schonk hem bij die gelegenheid een exemplaar van het boek door Crès in 1912 uitgegeven en begin 1914 door de Mercure de France opnieuw in het licht gezonden (brief nr.16).

Toen brak de oorlog uit : geen verbinding meer met Frankrijk en Parijs, het slot te Duino door bommen vernield, zijn meubels en souvenirs geveild, Verhaeren en Rodin dood : Rilke verkoos het volstrekte stilzwijgen.

R. M. RILKE AAN FREDERIK VAN EEDEN

Mens van eruditie die F. van Eeden was, moet hij al betrekkelijk vroeg de werken van R. M. Rilke hebben gekend. Op 22 oktober 1911 noteert hij in zijn dagboek [7] : „Op de terugreis [8] las ik R. M. Rilke en het beviel mij zeer 'Vom lieben Gott'."

Tot een eerste en enige ontmoeting zou het pas in september 1913 komen, bij gelegenheid van een psycho-analytisch kongres te München [9]. Van Eeden noteert wat volgt in zijn dagboek [10] : „...eindelijk wees mij Heller [11] op R. M. Rilke wiens sporen ik al in Jonsered was gevolgd [12]. 's Avonds zaten wij met Rilke in een theesalon bijeen. Het was een mooie avond, vooral omdat Rilke mij over Rolland sprak dien hij heel goed kent en naast wien hij woont in Parijs [13], en Rolland had hem over mij gesproken en verheugt zich er op met mij in contact te komen [14] .Rilke was ook in Venetië toen ik bij Duse was [15]. Hij kent ook Duse."

7. Dl. VI, blz. 70.
8. Van een bezoek aan Duitsland.
9. R verbleef in dat jaar te München van midden- tot einde- sept., Hotel Marienbad. Ik neem aan als gekend zijn biezondere interesse voor psycho-analyse, spiritisme, enz., zoals trouwens de meeste dichters uit die periode er een koesterden. Cfr. in dezen het maandblad *Mensch en Kosmos*, dat in 1937, bij de 10e verjaardag van de dood van de dichter, een heel nr. aan hem wijdde, waarin vooral zijn positie tegenover het spiritisme wordt onderzocht.
10. Dl. VII, blz. 247.
11. Eén van de Oostenrijkse vrienden van v. E.
12. Dat moet al in 1904 zijn gebeurd, toen R van begin- okt. tot begin- dec. van dat jaar in Furnborg, Jonsered, Zweden, verbleef.
13. Nl. 17, rue Campagne Première, Parijs.
14. Hier moet worden verstaan, dat R zich erover verheugt.
15. In juni '12. R verbleef aldaar van einde-mei tot midden-sept.

Meer is er in van Eedens dagboeken niet te vinden.

Uit het geciteerde blijkt duidelijk, dat het Romain Rolland was die Rilke op van Eeden opmerkzaam heeft gemaakt. Rolland en van Eeden stonden in geregelde korrespondentie [16].

Het Rilke-Archiv bezit slechts één brief van Rilke aan van Eeden. Is het alweer het noodlot voor ons Nederlands taalgebied, dat er geen verdere brieven voorhanden zijn [17]?

R. M. RILKE OVER GUIDO GEZELLE

Anton Kippenberg, direkteur van de *Insel-Verlag* te Leipzig, met wie Rilke op vertrouwde voet stond, werd in het begin van de oorlog 1914-'18 gemobilizeerd en naar Brussel gezonden. Immiddels nam zijn vrouw de leiding van de uitgeverij waar.

Voor Rilke was die oorlog, zoals ten overvloede uit zijn brieven blijkt, een tijd, waarin het hem uiterlijk goed gaat maar „...innerlijk is het een afgrond, men leeft aan de rand en beneden liggen, wellicht stukgeslagen, wie weet het, de dingen uit zijn vroeger leven..." [18].

Scheppen doet hij niet, zelfs zet hij zich niet eens aan de vertaling van het mysteriespel over de gebroeders Orban van Max Reinhardt, welk spel hij gedroomd had te zien spelen door Duse in de rol van de H. Maagd.

Hij behoefde stilte en stilzwijgen zolang het lawaai in Europa duurde. En toch zit hij niet met de handen in de schoot. Op 18.11.'15 schrijft hij aan zijn moeder [19], dat hij alle dagen in drie talen leeft: „...'s morgens leest hij Italiaans, 's middags en 's avonds andere talen die hij niet noemt en, op de koop toe, *Vlaams, om mooie oude* (?) *gedichten* te bestuderen, die hem door Kippenberg waren toegestuurd..." [20].

16. In de komende jaren zal door de zorgen van de Parijse *Association des Amis de Romain Rolland* een *cahier* „Romain Rolland-van Eeden" worden uitgegeven.

17. De korrespondentie v. E. zal worden gepubliceerd in: L. Simoens, *opus cit.*

18. Brief d.d. 2.8.'15 aan prinses Thurm und Taxis-Hohenlohe, in: RMR, *Versammelte Briefe IV*, Insel-Verlag, Leipzig, 1938, blz. 63.

19. Onuitgegeven.

20. J.-F. Angelloz, *Rilke*, Mercure de France, Parijs, 1952, blz. 273; curs. van mij.

Die „mooie, oude gedichten" zijn niets anders dan de „Kerkhofblommen" van onze Guido Gezelle, waaruit ook Kippenberg, een uitstekend kenner en een trouw bewonderaar van onze letteren, aan het vertalen was.

De eerste brief (nr. 18) is een bedankbrief aan Kippenberg.

De reaktie van deze laatste, of er nadien hierover brieven werden gewisseld en of Rilke hem zijn vertaling ter beoordeling heeft gezonden, is mij op heden niet bekend.

Daar is nog alleen een tweede en laatste brief (nr. 19), waarin Gezelle en het vertalen Duits-Nederlands ter sprake komen.

Heeft R. M. Rilke zich daarna nog aan vertalingen uit het Nederlands gewaagd? Afgaande op de inhoud van zijn tweede brief aan Kippenberg over de Gezelle-vertaling, hoogstwaarschijnlijk niet. Er is niets gelijkaardigs bewaard gebleven in het Rilke-Archiv.

R. M. RILKE AAN POL DE MONT

Nr. 1

Vereerde Heer Professor [1],

Lang vóór mijn lieve vriend en gebuur Heinrich Vogeler mij uw naam met veel eerbied noemde, kende en vereerde ik U[2]. Fragmenten uit uw werken, die ik in tijdschriften vertaald vond[3], hadden mij reeds jaren geleden zeer sympathiek ontroerd : aldus kan U geloven, dat ik uw kaart een goede ontvangst voorbereid heb. Mijn jongste boeken : een dichtbundel, 2 prozawerken en een drama [4], moet ik mij eerst laten toekómen om ze U te zenden, maar het zal evenwel niet lang duren : in de loop van de volgende weken zal ik ze U kunnen toesturen; dan schrijf ik er ook een uitvoerige brief bij, want *ik moet U om heelwat verzoeken en vragen en menige raad wil ik bij U komen halen* [5]. Uw lieve kaart verraadt mij, dat U het toestaan zal!

Voor vandaag slechts deze vriendelijke en eerbiedige groet, opdat U niet zoudt hoeven te wachten, Vereerde Professor. Het adres van Hugo von Hoffmansthal [6] luidt : Wenen III, Salesianergasse 12.

Uw zeer vereerd toegenegene,
(get.) Rainer Maria Rilke.

Nr. 2

Westerwede bij Worpswede
10 januari 1902 [7]

Vereerde Heer Prof. Pol de Mont,

Uw lieve kaart, die vandaag aankomt [8], stijft mij in mijn voornemen, U over enige persoonlijke aangelegenheden hoopvol en oprecht te schrijven.

Ik weet niet van waar de overtuiging komt dat U, op het ogenblik dat mijn leven van alle zijden door nevel omringd is en ik geen vriend heb [9], mij helpen kan.

Ik hoef niet ver terug te grijpen. Ik hoef slechts te zeggen, dat ik (een geboren Oostenrijker) nooit een vaderland had en dat de verzuchtingen en de doeleinden van de mensen om mij heen altijd vreemd waren aan mijn wensen en verlangens [10] : zowel toen ik als een ernstig en eenzaam kind, het leven van mijn ouders zag [11], als toen ik als jongmens in München en Berlijn [12] aanknoping zocht, moest ik iedermaal, ontgoocheld en verlicht tegelijk, in mijzelf terugkeren. Nog later, toen ik twee grote reizen naar Rusland maakte [13], ondervond ik, dat mijn vaderland ginder is onder deze ernstige mensen, bedacht op de ernst van het leven en door louter eeuwigheid omgeven; ik leerde de taal van Rusland aan en toen ik naar Duitsland moest terugkeren, nam ik menige lieve relatie mee, menige trouwe herinnering en de troostende mogelijkheid, Russische boeken te kunnen lezen en vertalen. In Duitsland was ondertussen dat bevrijdende renaissancegevoel, die lichtzinnige verwaandheid in de kunst, die nu allen beheerst en meesleurt, tot zo'n gevaarlijke hoogte aangegroeid, dat ik, die vol instemming van de deemoedige en de nieuwe mensen aan de Wolga kwam, machteloos en ontwricht stond, als een zwijger onder babbelaars, overtollig en on-tijds. En weer sloot zich, als een stilte, de eenzaamheid om mij heen, dezelfde eenzaamheid die mij alles heeft geschonken en waardoor ik veroverd heb wat mijn eigen is aan bewust-zijn en onbewust-zijn. Maar opdat deze eenzaamheid een echte wereld zou uitmaken, een wezenheid, leidde ik er een medemens in, verbond mij met hem tot gemeenschappelijke arbeid en eerbiedige stemming. Ik trad in het huwelijk met de jonge beeldhouwtser Clara Westhoff (die met goed gevolg in Parijs bij Rodin gewerkt heeft), trok met haar naar het stille boerenhuis in Worpswede,

waar zij reeds als jong meisje enige tijd in stil scheppen geleefd had; ik hoopte, dat hier een leven vol diepte en eenvoud ons beiden zou verheffen tot de edelste vorderingen en vreugden. Toen ons omstreeks Kerstmis [14] nog een kleine dochter Ruth werd geschonken, scheen de muurkring om onze kleine wereld voltooid en had het dagelijks leven kunnen beginnen, de werkdag waarnaar wij beiden als naar brood verlangden. Maar juist toén moest ik, inplaats van in mijzelf gekeerd binnen de laatste muurkring, zelf mijn poorten openen en uitkijken op 's werelds wegen... want een kleine bijdrage, die mij mijn familie liet toekomen (en waarvan wij, hoe klein ze ook was, bijna uitsluitend leefden), viel weg en alhoewel ik sedert jaren om een inkomen vecht, kon ik er mij niet op verlaten van de schaarse en karige, zeer ongeregelde honoraria van mijn pen te leven. Zo moet ik ertoe besluiten op het ogenblik dat mijn wereld gevormd is, al het lieve te verlaten voor al het vreemde, het te verlaten zonder keuze noch hoop; mijn stilte, die zo kostbaar is voor mijn krachten en mijn gezondheid, te vervreemden voor een linzenschotel. En ik weet niet eens aan welke deur ik hem moet verwachten. Ik heb mij her en der gewend : maar men heeft anderen, minder eenzamen nodig, en men laat mij staan wachten vóór het getraliede venster van de gevangenis mijner angst.

Alle verbittering daargelaten, maar zoudt U geloven, dat ik voor geen enkel van mijn boeken ooit een honorarium, van geen enkel ook, niettegenstaande ze toch gekocht en geprezen worden, een tantième heb ontvangen? En weer mag het geen aanmatiging zijn wanneer ik erover klaag, dat geen enkel Duits uitgever (niettegenstaande er heel rijke zijn) op mijn boeken zoveel vertrouwen heeft om mij een jaar zorgeloze arbeid (waarvan ik voel, dat het juist nu op een keerpunt van mijn scheppend vermogen belangrijk voor mij ware en bevorderlijk) mogelijk te maken.

Ik weet dat ik goeds gepresteerd heb en dat ik niet het recht heb enkel en alleen om den brode het eerste het beste beroep aan te nemen, dat de ontwikkeling van mijn eigenlijke kunsttaak hindert, haar tot bijzaak maakt en tot een tweede-rangsding vernedert. Van in mijn jeugd al heb ik heel lang aan mijn kunstontwikkeling bewust en onbewust gewerkt en wanneer ik, gedwongen door de nabije noodzakelijkheid, een stap moet doen om te verdienen, dan kan hij alleen daarin bestaan om mijn verworvenheden praktisch te realizeren, om voor mijn kunst als schrijver, die mij niet voedt, een literaire kunstnijverheid te scheppen die mij onderhoudt. Is dat niet ook uw mening, vereerde dichter Pol de Mont?

Waartoe ik geschikt ben, wat ik kan — mijn boeken moeten hier voor mij spreken.

Nu het biezonder geval, waarvoor ik uw geduldige en welwillende goedheid nodig heb: U sticht een nieuw tijdschrift [15]. Kan U mij niet gebruiken? Ik ben volledig vrij en stel mijn kracht te uwer beschikking, leg mij als een werktuig in uw hand. Ik zou naar U kunnen overkomen (mijn geliefden voorlopig achterlatend) en U helpen. Ik ben vertrouwd met moderne kunst, schilderkunst en plastiek, heb heelwat over kunst en literatuur en toneel geschreven, insceneer nu in Bremen Malterlincks (sic) „Zuster Beatrice" en beheers Russisch en Frans, naast mijn moedertaal, dat ik ze tamelijk gemakkelijk lees. Ik ken uw taal niet. Maar ik heb in Gorters wondermooi boek „Mei" veel begrepen, met de hele diepte door de woorden heen begrepen [16] en geloof, dat ik vlug met de rijke klank van uw idioom (sic) vertrouwd zou worden. Maar wellicht is [17] dit voorstel te onstuimig en hevig. In dat geval heb ik er een tweede klaar : Kan U mij niet een zekere geregelde medewerking aan uw nieuw tijdschrift toevertrouwen?

Ik zend U tegelijkertijd 3 opstellen „Over Kunst" [18]. Deze zouden en zullen geleidelijk uitgroeien tot een boek,

dat min of meer als een nieuwe estetiek en zoiets als een wereldbeschouwing der kunst geeft [19]. Wanneer U ertoe kon besluiten geregeld (ongeveer iedere maand) één dezer opstellen te publiceren, zou ik met vreugdevolle ijver mijn boek voltooien en te uwer beschikking stellen, zodat het (nadat alle of verscheidene dezer opstellen in uw tijdschrift verschenen zijn) als boek eerst in uw taal, d. i. in vertaling, zou verschijnen. Er ligt zoveel van mijn beste kunnen in die artikels „Over Kunst", die tot mijn liefste werk behoren, dat ik geloof U iets waardigs aan te bieden. En wanneer het boek van uit den vreemde naar de Duitsers zou komen, meen ik, dat ze het eerder zouden waarderen, ofschoon ik weet, dat het te veel van toekomsten spreekt om *die* [20] te ontroeren, die met het heden zo helemaal tevreden zijn. Het zou mij diep en oprecht verheugen, wanneer de drie opstellen „Over Kunst" uw instemming vonden : het ware tegelijkertijd een uiting voor mij en (zoals U ziet) een hulp!

Dat zijn de beide mogelijkheden naar een uitweg die ik zie : wellicht (wanneer U zo goed zijt zich een ogenblik met mijn toestand in te laten) ziet U nog andere. Ik heb natuurlijk in Duitsland alle mogelijke middelen in beweging gebracht om niet te verdrinken, maar de toekomst stijgt als een vloed en zij die aan de oever staan zijn ofwel onverschillig ofwel met... cabarets [21] bezig. In zulke situatie, vereerde Pol de Mont, kwam uw eerste [22] lieve kaart en bijna verzinkend greep ik ernaar en hield mij eraan vast. Het was vermetel en willekeurig van mij, maar wie kan het mij op dit ogenblik kwalijk nemen? Ik weet, dat zulk een geweldadig in-vertrouwen-nemen een lompheid is; maar er zijn ogenblikken, dat men lomp is, zoals men ook een vereerde gast, wiens slaap men niet zou durven te storen, te midden van de nacht wekt, wanneer de straat in brand staat of wanneer iemand stervend is... Verontschuldig dat en, indien U kan, geef mij raad en hulp, zo niet behoud

in uw herinnering alleen : het trouwe, vereringsvolle vertrouwen dat U betoond heeft uw

zeer dienstwillige :
(get.) Rainer Maria Rilke.

Postscriptum [23] :

Over de kunst van Heinrich Vogeler, waarvan ik houd, schrijf ik een groot opstel voor de „Deutsche Kunst und Dekoration" (Darmstadt) [24]. Ik weet, hoe hij dankbaar sprak over het feit, dat U het eerst, niet alleen in Holland en België, maar vooral, diepgaand en begrijpend over zijn kunst geschreven heeft [25]. Van mijn boeken zend ik U met dezelfde post „Vom lieben Gott und Anderes". Binnen enkele dagen volgen : De novellenbundel „Die Letzten" (1901) en het drama „Das tägliche Leben" (dat bij zijn première in Berlijn (20 december 1901) in het hoongelach van het publiek viel). Bovendien de dichtbundel „Mir zur Feier" (1899). Mocht U over mijn verzen ergens iets willen zeggen, verzoek ik U dringend nog mijn volgende dichtbundel „Das Buch der Bilder", die in de lente van dit jaar verschijnt, af te wachten [26], daar de gedichten in „Mir zur Feier" reeds verjaard zijn. Mijn andere boeken zend ik niet mee, gedeeltelijk omdat ze niet meer op te slaan zijn, gedeeltelijk omdat ik niet van ze houd.
Dank. Veel dank!

(get.) Uw Rainer Maria Rilke.

Nr. 3

Vereerde goede Pol de Mont [27],

U heeft mij een zo lieve brief geschreven, die mij in al zijn waarachtigheid aangrijpt en mij als dusdanig goeddoet als een hulp! Heb dank! En zij ervan overtuigd, dat ik be-

reid ben voor „Kunst en Leven" alles te doen wat U wil, ervoor en erover te schrijven waar ik kan. [28] Indien de opstellen „Over Kunst" die ik U zond, U bevallen en passend lijken voor uw nieuw tijdschrift, stel ik ze zonder recht op honorarium te uwer beschikking, dat is vanzelfsprekend. Twee andere boeken van mij (het boek „Vom lieben Gott und Anderes" heeft U wel reeds!) gaan vandaag naar U toe: de dichtbundel „Mir zur Feier" en het kleine prozaboek „Die Letzten", — het staat U vrij nu over mijn proza iets te schrijven, daar ik sindsdien niets wezenlijks meer geschapen heb. Er valt te noteren, dat het kleine [29] boek „Die Letzten", ofschoon later gedrukt, vóór [30] het boek over de lieve God is geschreven, zodat dit als mijn laatste woord moet gelden. — Ik dank U, vereerde Pol de Mont, voor al de goede woorden uit uw brief en verzoek U mij onder uw oprechtste en dankbaarste vrienden te rekenen en op mijn medewerking aan uw belangloos werk [31], uw tijdschrift, onder alle omstandigheden te rekenen. Ik zoek verder naar brood en schrijf U wat ik vind [32].

Uw vererende dienstwillige
(get.) Rainer Maria Rilke.

Nr. 4

Zeer vereerde Pol de Mont [33],

Vandaag zend ik U de dichtbundel, waarvan ik U reeds geschreven heb [34], „Das Buch der Bilder", die zoëven verschenen is. U weet, hoe het mij verheugt U hem te kunnen toevertrouwen.

Ik heb intussen (wat U wellicht zal interesseren) een monografie over „Worpswede" geschreven [35], die nog in de herfst zal verschijnen. Maar nu reis ik binnen circa veertien dagen naar Parijs [36], om de voorstudies te maken

voor een boek over Rodin, dat ik moet schrijven; een werk, dat ik met kloppend hart en trillende handen, maar vol gloeiende vreugd tegemoet ga [37].

Ik hoop weer eens te horen, dat het U goed gaat en „Kunst en Leven" U sukses en vreugde brengt. Het ene nummer, dat ik ontving [38], maakte een prachtige indruk! Ongelukkig verhinderen de omstandigheden mij aan uw onderneming deel te nemen als abonnee of iets dergelijks. Maar mijn medewerking hoop ik, zodra de gelegenheid zich voordoet, degelijk te kunnen beoefenen [31].

Aanvaard, Waarde en Zeer Vereerde Pol de Mont, de oprechtste en warmste groeten

van uw dienstwillige :
(get.) Rainer Maria Rilke.

RAINER MARIA RILKE AAN EMILE VERHAEREN

Nr. 5

Villa des Brillants
Meudon-Val-Fleury (Seine et Oise) [39]
12 dec [40] 1905.

Waarde Heer en Zeer Vereerde Dichter,

't is [41] zeker niet een vergetelheid, dat ik U niet vroeger het manuskript [42], dat U mij een paar dagen geleden heeft toevertrouwd, teruggegeven heb. 't Was recht moeilijk U te vergeten in een tijd dat ik uren en uren heb doorgebracht verdronken [43] in het bewonderenswaardig Boek [44] dat „les [45] Villes Tentaculaires" is en in dat ander „les [45] Forces Tumultueuses" en in andere nog [46]: want het was onmogelijk mij ergens anders heen te richten zolang ik niet, bladzijde na bladzijde, uw Werk [44], voor zover ik het mij kon aanschaffen, had doorlopen. Ik houd een poos

buiten adem op om U dank te zeggen; dank voor al de kracht, dank voor al de schoonheid, dank voor uw ziel die wonderbaarlijk, als een maan, opgaat om een wereld door zijn eigen licht te boetseren.

Om een ietsje mijn eerbiedig gevoel te staven schenk ik U één van mijn Boeken [44] (dat waar ik het meest van houd en dat vóór 3 jaren verschenen is) [47]. Een ander, dat één der volgende dagen zal worden uitgegeven, zal weldra volgen [48] —: wat een geluk voor mij ze in uw handen te weten.

Met dezelfde post zend ik U het manuskript van de vertaling terug [42]; ik blijf bij dezelfde indruk, dat er dingen zijn die gelukkig geslaagd zijn en andere die nog een revizie vragen. Alles bijeengenomen, kan men zeggen dat de vertaling goed is en dat het een werk is vol liefde en toewijding [49].

De heer Rodin verzoekt mij U al zijn vriendschap uit te drukken alsmede zijn eerbiedige groeten voor mevrouw Verhaeren, door wie ik zelf helemaal niet zou willen vergeten worden. De Meester zou heel gelukkig zijn U weldra te zien en hij staat er sterk op, dat U op een zondag zou komen, zoals het uw inzicht was. Alleen verzoekt hij U zich de dag te voren aan te melden en te blijven middagmalen met mevrouw Verhaeren, ten einde lang te kunnen praten.

Aanvaard, Meneer, de verzekering van mijn algehele toewijding en volle bewondering [50].

(get.) Rainer Maria Rilke.

Nr. 6

29, rue Cassette, Parijs VIe [51]
24 mei 1906.

Waarde grote dichter,

Zoëven ontvang ik van onze vriendin Ellen Key een kaart [52], waarbij zij mij haar komst voor 26 en 27 dezer

meldt; ze zal verblijven : Hôtel du Quai Voltaire, Quai Voltaire.

U kan begrijpen, hoe gelukkig ik ben in afwachting. Vandaar dat ik een oneindig genoegen koester te bedenken, dat ik U eens met haar zal terugzien.

Ik heb U nog niet bedankt voor uw groet uit Luik [53]; ik was erdoor getroffen.

Ik mag U niet vergeten te zeggen, dat ik Rodin verlaten heb om met al mijn krachten naar mijn eigen werk terug te keren, dat ik gedurende maanden verwaarloosd heb en dat vurig [54] zijn recht opeist.

Zoëven las ik uw „Rembrandt" [55], die bewonderenswaardig is door zijn kracht en door zijn begrip, en ik heb bijna altijd een dichtbundel van U bij mij, die ik lees en herlees al wandelend in de lanen van de Luxembourg [56]—.

Verzoeke mij met mijn beleefde groeten niet te vergeten bij mevrouw Verhaeren en aanvaard [57] mijn diepe vriendschappelijke bewondering [58].

Tot Weldra [44]
(get.) Rainer Maria Rilke.

Nr. 7

29, rue Cassette, Parijs VIe [59].
25 juni 1906 [60].

wat [45] een vreugd onverwachts één van uw mooie gedichten te vinden : wat mij vóór twee uur is overkomen op de Quai [61], waar ik toevallig een nummer van het tijdschriftje *ANTEE* [62] bemachtigde.

Ik heb die „Funérailles à Dixmude" gelezen en opnieuw gelezen; een vaste, ernstige en eenvoudige Kunstopenbaring [44]. Wat een mooi stuk — : van ganser harte bedankt.

. . . . . .

Eindelijk begin ik weer een beetje mijn werk op te nemen [63]. Zonder dat zou ik U al hebben opgezocht. Maar in ieder geval wilde ik U gaarne nog eens de hand drukken voor U vertrekt [64]. Ik werk altijd tot zeven uur 's avonds; zou het U ongelegen komen als ik eens na mijn dîner kwam (dat is te acht uur) om in uw zo goede intimiteit mijn korte avond door te brengen? — Donderdag en zaterdag zal ik waarschijnlijk niet vrij zijn, maar één van de andere dagen of in het begin van de volgende week? — Ik zou bijna nog liever hebben geen dag te bepalen, om mijn behoefte U te zien te kunnen volgen, wanneer ze me te sterk is.

Mijn eerbiedigste groeten aan Mevrouw Verhaeren en voor U mijn diepe vriendschappelijke bewondering die U kent.

Uw
(get.) Rilke

Nr. 8

Capri [65]/Villa Discopoli/Italië [66].
16 maart 1907.

Waarde Verhaeren,

Ellen Key had mij twee uren verlaten (*) toen uw brief arriveerde [67]. Zij was mij komen opzoeken op terugweg van Cicilië, waar zij de winter al werkend heeft doorgebracht. Wij hebben drie vriendendagen gehad, versterkende dagen en van een klaarheid, die er de bodem van liet zien. Maar wij waren het ditmaal op geen enkel punt misschien zo eens, met zo'n eensgezinde vreugde, dan toen wij onze herinneringen aan „La Multiple Splendeur" ophaalden [68], dat ons tweeën gelijkelijk dierbaar is. Hoe dikwijls per dag zeiden wij niet tegen mekaar : herinner je je wat Verhaeren zegt — :en er heerste altijd een absolute verstandhouding tussen ons [69].

U vraagt mij, of ik uw mooie boek heb ontvangen [67] : ja, en ik heb U toen geschreven [70] hoe ik ervan houd. Maar misschien heeft mijn brief U niet bereikt; en ik moest nog duizend andere dingen zeggen. Want men weet niet waar het boek begint, waarvan men nergens het einde ziet. Overigens zal ik U zeggen hoe na ik U was gedurende al die tijd. In het huis dat ik bewoon (bij vrienden) [71] bewondert men U, en wat al avonden gingen er niet voorbij, meegesleept als wij waren door de eenvoudige en breed geritmeerde [72] stroom van uw verzen. (En „le Cloitre" [73], hoe houd ik ervan!)

Soms ben ik treurig, ja, dat mijn boeken voor U gesloten blijven [67], omdat ik mij meer en meer omzet* [74] in wat ik doe, en U zal nooit weten wie ik ben. Maar ik geloof, dat het noodzakelijker was dat ik de *uwe* [75] lees — en dan : Heeft U mij niet al geoordeeld door mij door uw sterke hand uw vriendschap te reiken, waar ik zo trots op ben? En bovendien : indien mijn nederig werk erin zal slagen mijn leven en mijn gelaat te vormen, als het uwe dat ons doordrong van die eenvoudige grootheid die wij bewonderen—U zal het nochtans eens zien.

Ellen Key blijft in de buurt van Florence gedurende de zomer; daarna vertrekt zij naar Zweden en zal zij waarschijnlijk pas omstreeks volgende lente in Parijs zijn. Ik zelf zal er omstreeks einde april zijn [76], maar volgens uw brief is er, helaas, geen hoop U aldaar te zien. En dat is pijnlijk voor mij. Maar ditmaal zal ik lang blijven [77], zo lang mogelijk, om uit al mijn krachten te genieten van de bewonderenswaardige en vruchtbare eenzaamheid die het voorbereidt voor wie er vurig om verzoeken.

[78] En ik hoop er op uw terugkomst te kunnen wachten. Beleefde groeten en alle eerbied voor Mevr. Verhaeren en voor U van ganser harte mijn bewondering en vriendschap.

uw
(get.) RMRilke [79].

[80] * Aangezien E(llen) K(ey) nog in Napels is, zal ik er haar uw brief aan mij heensturen; ik weet dat zij gelukkig zal zijn hem te lezen en aldus nieuws van U te ontvangen.

Nr. 9

Capri/Villa Discopoli/Italië [81].
27 maart 1907.

Waarde Verhaeren,

Uw brief herlezend [67], lijkt het mij dat ik er de vorige keer [82] niet genoeg de nadruk op gelegd heb, hoe lief hij mij is. Niet alleen door de Vriendschap [44] die hij mij met een spontaan mooi gebaar betoont, maar ook omdat ik diep begrijp wat U van U zelf zegt en van uw betrekkingen tot de Natuur [44].

Het was voor mij een kostbare en heel versterkende ontdekking, mij oneindig akkoord met U te bevinden op dat punt. Verre van mijzelf met U te vergelijken, waarde grote Vriend (U weet het), kom ook ik ertoe, langs mijn langzame en eenzame weg, mij steviger nog aan de Natuur [44] te hechten, niet om de vreugde die ik erdoor ervaren heb, maar omdat ze mij steeds meer en onverbiddelijk aan het werk doet herinneren, dat, dag en nacht, onze liefde en onze krachten opeist, en ze overal en tot in het kleinste detail overtreft!

Met dat gevoel zal ik mij opnieuw geven aan de grote eenzaamheid van deze onvergetelijke stad, die mij door haar opvoeding menige vooruitgang heeft voorbereid.

Ik meen U te hebben geschreven, dat ik er ditmaal lang denk te blijven, en dat mijn hoop, U er te verwachten, moet werkelijkheid worden. Ik droom ervan een klein Atelier [44] te vinden (zo mogelijk met enkele meubelen) in het Quartier du Montparnasse, in de buurt van de Luxembourg, waar ik verliefdop b en [83]. Tegen de herfst, wanneer

veel kunstenaars vertrekken, zal het mij moeilijk zijn om mij te installeren in een hoek die, door een groot venster, deel heeft in het universum.

En U, waarde Verhaeren, waar trekt U heen om de lentekoorts te vermijden? Laat mij niet zonder uw adres, opdat ik U soms zou kunnen opzoeken, wanneer mijn gedachten te geweldig naar U toesnellen om ze te kunnen weerhouden. Mijn eerbiedige groeten aan Mevrouw Verhaeren en voor U al de Vriendschap [44] zoals U ze bij mij raadt.

Uw
(get.) Rilke.

N. B. Onze grote en nobele Dichter [44] Hoffsmansthal publiceerde zoëven een bewonderenswaardige spreekbeurt met als onderwerp [84]: „De dichter en onze tijd" [85]. U zoudt ervan gehouden hebben, want ze is zuiver opgevat en geweldig waar.

Nr. 10

Oberneuland bij Bremen [86]
30 december 1907 [87]

Waarde Verhaeren,

wat [45] al brieven had ik U willen schrijven over die voordrachtreis [88] die ik in de maand november ondernam. Eerst koesterde ik het inzicht ditmaal over U te spreken in de steden die mij uitgenodigd hadden. Maar ik heb voor de omvang van uw Werk [44], dat te uitgebreid is om te worden beschreven, moeten zwichten. Ik voelde duidelijker dan ooit aan wat uw Werk [44] voor mij betekent, maar er zou een lange voorbereidende en onverdroten arbeid nodig zijn om de anderen (dat is een nieuwsgierig en onverschillig publiek) van dat Werk [44] te overtuigen, van zijn grote noodzakelijkheid, van zijn juistheid in zijn eenvoudige en besliste schoonheid,

die zich eens met een vast geweld zal opdringen aan hen die nog twijfelen. Kort en goed, ik voelde mij nog niet genoeg voorbereid om zegepralend het goede Nieuws [44] van uw Werk [44] te verbreiden; ik heb over Rodin gesproken [89], nog en nog, (met dezelfde indruk hoe men hem en zijn voorbeeld overal nodig heeft) en ik las enkele van mijn werken voor [90]. Maar mijn wens om eens met een paar simpele woorden uw Werk [44] te appreciëren, is oneindig intenser geworden. Van ganser harte zal ik mij eraan geven.

Ik was in Parijs tot einde oktober na maanden werk [91] en ik hoop er binnenkort terug te keren [92]. Wanneer zal U er zijn? Ik zou U moeten weerzien. Hoe maakt U het en Mevrouw Verhaeren en uw werk? Ik zend U mijn vurige wensen voor een goed Jaar [44], indien U een nieuw begint [93]; maar ik geloof, dat wij altijd doorgaan zonder al te veel die verdeeldheden te voelen, omdat wij altijd beginnen.

Ik zend U mijn nieuw werk [94] : moge het, als de andere, bij U zijn met alles wat het bevat aan innigheid, liefde en eenzaamheid.

Al mijn eerbiedige en oprechte gevoelens voor Mevrouw Verhaeren en voor U mijn vriendschap en bewondering van uw

(get.) Rilke.

P. S.

Wil U mij eens enkele geschreven woorden toesturen, misschien het Manuskript [44] van een klein gedicht, voor meneer Hugo von Hoffmansthal, onze grote Dichter [44]? Hij bewondert uw Werk [44] en houdt er veel van; laatst nog tijdens onze ontmoeting te Wenen [95], drukte hij de wens uit enkele regels van uw hand te bezitten. Had ik ongelijk hem te beloven als bemiddelaar bij U op te treden?

De uwe
(get.) R M R

Nr. 11

Oberneuland bij Bremen [96]
4 januari 1908.

Waarde Verhaeren,

wat [45] een geluk voor mij U goed en hard werkend te weten [97]! Ik zal U maar dat zeggen, want ik weet, dat men rijk is als men werkt, in overvloed verkeert : men heeft niets nodig.

Vorige winter gaf ik U verslag van de bewondering die ik altijd weer koester voor het wonder dat „le [44] Cloître" is [98]. Ik heb zo vurig gewenst, dat U nog andere drama's van dat prachtig ras dat overleeft, zoudt maken.

Ik zal dhr. von Hoffmansthal de geschreven bladzijde [99] toesturen, die U zo vriendelijk was hem te willen opdragen [100] : hij zal er opgetogen mee zijn. Eén der volgende dagen moet ik ook aan Ellen Key schrijven [101]. Ik zal haar volgaarne uw goed nieuws overmaken; zij is onlangs naar Zweden teruggekeerd en ik meen dat zij eraan denkt zich voorgoed in haar vaderland te vestigen en een goed huisje aan de oever van een stille baai te laten bouwen.

Indien ik van hier vertrek, zal ik U mijn nieuw adres zenden opdat het boek, dat U mij belooft [102] en dat ik van ganser harte verwacht, mij zonder omwegen zou kunnen bereiken. Ik zal misschien naar Capri gaan, zoals vorig jaar, bij een vriendin [103], omdat ik niet meer naar Parijs durf in volle winter; de gemeubelde kamers zijn in dat seizoen te weinig herbergzaam voor mijn zwakke gezondheid. Maar eens moest ik toch een beter oord vinden (hetzij een Atelier hetzij een Pension) [44] om er 's winters te kunnen blijven; want ver van Parijs ben ik als verbannen uit mijn lieve eenzaamheid. En ook, als ik eerst bij het begin van de lente terugkeer, zal ik U altijd missen omdat U omstreeks dat seizoen vertrekt.

En vermits een taal ons hardnekkig scheidt, mag dat nog niet door onze pleisterplaatsen worden verhoogd.

Alhoewel (het moet gezegd) ik, zoals het nu is, er niet minder zeker van ben van U te houden en met U noodzakelijk en diep verbonden te zijn.

Geheel de uwe
(get.) Rilke

Nr. 12

Rome, Hôtel de Russie [104]
7 april 1910.

Waarde Verhaeren,

ik [45] moet U zonder uitstel schrijven. Uw boek [105] heeft mij sinds enkele uren verheugd. Eerst herkende ik die ontembare „Hercules", die ik op zekere dag, vóór mijn vertrek uit Parijs, in de buurt van de Odéon heb gevonden [106]. Denk eens : wat een ontdekking en wat jammer het niet meteen luidop te kunnen lezen. Ik herinner mij dat ik naar huis rende met dat nummer van de *Grande Revue* [107] om het luidop te herlezen. Ik was niet zeker op straat om de kreten in mij te kunnen weerhouden die ik zoëven had gelezen : ze moesten mij overal te machtig zijn.

Dat was mijn eerste ervaring met de „Rythmes". En nu het boek. Hier op mijn kamertje heb ik de „Persée — " gelezen. Hoe mooi! Men zou zeggen dat U ertoe gekomen bent de Natuur [44] de grote menselijke gebaren te geven, door (om zo te zeggen) de seizoenen van de definitieve akties uit te drukken, hun vorst en hun dooi en de aanhoudende doordringendheid van hun sterke bloei.

Ik hoop dat het U goed gaat en hoe zou ik het niet geloven, te zien aan de kracht en het leven waarvan uw boek rilt.

Mijn eerbiedige vriendschap voor Mevrouw Verhaeren en voor U mijn bewondering en van ganser harte Dank [44], waarde grote Vriend [44].

Uw
(get.) Rilke

P. S. Ik denk in het begin van mei in Parijs terug te zijn [108] : zal ik er U treffen?

Nr. 13

Crédit Lyonnais
(Service des Accrédités) [109]
Salons de Lecture et de Correspondance [110]
Parijs, 5 juni (1913) [111]

Waarde Verhaeren,

Ik heb mijn maand mei heel anders doorgebracht dan ik het had gewild, zovelen zijn mij dit jaar komen opzoeken, bezoek, onrust, verdriet [112] — nu is iedereen weg of ongeveer, ook ik ga weg; ik vertrek naar Rippoldsau in Baden (niet ver van Straatsburg) om er een kleine lucht- en waterkuur te doen : het zal voor een veertiental dagen zijn [113]. Ik had zo graag Marthe naar U meegebracht. Voordien was er geen mogelijkheid, en nú ben ik te op...

Maar ik denk zo, dat zij U misschien zonder mij een bezoekje in Caillou, indien U er zijt, zou kunnen brengen... zij heeft het meer dan ooit nodig, zo lijkt het mij [114]. Schrijf mij of zij mag komen, en in dat geval, duid alsjeblieft de weg aan die men uit Parijs moet nemen om rechtstreeks naar U te komen. Want als zij alleen gaat, zou ik haar willen inlichten. Zonder twijfel zal zij in Roisin een kamertje kunnen vinden.

Marthe heeft een mooi, een heel mooi geschilderd portret van haar zuster gemaakt, iets verwonderlijks; vrienden, wie ik het toevertrouwd had, denken voor haar een klein Atelier [44] te Parijs te huren; maar ten slotte dient dat tot niets, en ik reken altijd op U, Waarde grote Vriend, als op één die, misschien door een woord, misschien door een blik, dat hart naar zijn toekomst zou kunnen leiden. En Marthe zei de vorige dag argeloos : als ik Verhaeren zal zien, schijnt het mij dat ik mijn vader zal zien. Ik hoop, waarde Vriend, dat het U goed gaat en ik zend U en Mevrouw Verhaeren mijn vriendschappelijkste en oprechtste gedachten.

Geheel de uwe
(get.) Rilke.

P. S. Hier mijn adres: *Bad Rippoldsau, Zwarte Woud.*

Nr. 14

Bad Rippoldsau (Zwarte Woud) Duitsland [115]
27 juni 1913.

Waarde Verhaeren,

't was [45] wel een slechte gedachte waarmee ik U die dag heb verontrust, ik heb ze dan ook neergeschreven op een slecht ogenblik van die vermoeidheid die mij hierheen verjaagd heeft (en die mij maar traag verlaat).

Nee, indien Marthe U eens mocht zien, moet ik er ook bij zijn, maar zij is nu voor het ogenblik tevreden, schijnt het, en vol van ietwat fantastische plannen, zoals de hare altijd zijn. Denk er dus niet meer aan, het zal later eens zijn, misschien in Saint-Cloud.

U heeft een groot verlies geleden door de dood van die forse schrijver, die Camille Lemonnier was [116], ook ik werd getroffen door het verlies op een paar dagen tijds van twee vrienden van mij, nog jong, van wie één van de meest oprechte romanschrijvers die Duitsland bezit. Hij was maar dertig jaar oud.

Ik zend U een boekje, „Marien Leben" [117] dat ik in de winter 1912 te Duino heb geschreven. Het is heel weinig en U mag het niet lezen, maar het doet mij goed dat weinigje, waarin ik toch ben, in uw handen te weten.

Mijn plannen zijn nog vrij vaag. Voor het ogenblik weerhoudt mij mijn kuur hier en houdt mij stom bezig. En ik voel mij, ondanks alles, zo weinig uitgerust, dat ik misschien nog een kleine omweg zal doen vooraleer naar Parijs terug te keren [118].

Ik zal U nieuws laten geworden [119].

Heilzame zomerdagen voor Mevrouw Verhaeren en voor U, waarde grote Verhaeren! Van ganser harte denk ik aan U.

Uw (get.) Rilke.

(Bij ontvangst van uw kaart vanmorgen) [120].

Nr. 15

Parijs, 17, rue Campagne Première [121],
28 jan. (1914), woensdag [122]

Waarde Verhaeren,

ik[45] zend U de Proust, want het lijkt mij een boek, dat U prachtig zal bezighouden nu dat U nog weinig uitgaat [123]. Ik heb opgemerkt, dat Gide [124] het tweede deel waardeert (de liefdesgeschiedenis van Swann), ik vind het zwakker dan de rest, dat is meer „roman" in de gewone betekenis des woords; maar U zal zien.

Toen ik U gisteren verliet, vond ik de hemel zo mooi dat ik nog een ogenblik in het park ben gegaan; ik had er bijna mijn schoenen gelaten maar ik had meer in mijn hoofd gewonnen dan dat ik aan de tegenovergestelde kant had kunnen verliezen. Daarna stond ik de helft van mijn biljet af en reed ik met de Tram[44] naar huis, wat uitstekend was.

(Kent U de tekening waarop de gestorven Keats staat afgebeeld en waarvan Gide een reproduktie bezit? ; ik had ze de vorige dag bij hem gezien en gisteren, toen ik thuiskwam, heb ik een klein gedicht gemaakt op die tekening, die mij diep getroffen heeft) [125].

U ziet hoe U mijn ziel beter heeft gemaakt; Dank[44] aan U en aan Mevrouw Verhaeren,

en geheel de uwe
uw
(get.) Rilke.

Nr. 16

Parijs, 17, rue Campagne-Première, XIVe [126]
30 jan. 1914, vrijdag.

Ja, waarde Verhaeren, U heeft mij „Les Blés mouvants" ter hand gesteld [127], dank voor uw lieve woorden toen ik te

uwent was met dhr. Kippenberg in de maand november, en de maand daarop heb ik veel beleefd met uw mooi boek.

De Crès-uitgave, die ik van haar verschijnen af bezat, heb ik voor haar Kerstmis gezonden aan een Venetiaanse Vriendin [44], Italiaanse [129], die veel van U houdt en mij verzekerd heeft uit die gedichten de diepe troost te hebben geput, die men dikwijls ontvangt wanneer men een hele dag aan zee verblijft of in de grootse natuur die U van alle zijden overtreft door haar mildheid en haar onvrijwillige welwillendheid.

En over dit vermogen van uw Kunst [44] om natuurlijk te schenken, zijn wij het volledig eens, want hoe dikwijls had ik het zelf niet ondervonden.

Het zal een diepe vreugd voor mij zijn, waarde Verhaeren, indien U eens langs kwam, des te meer daar het, zoals U weet, het teken van uw herwonnen genezing zal zijn. Moge het weldra zijn.

De uwe van ganser harte.

(get.) Rilke.

P. S. Het valt mij te binnen, of het niet gepast ware om weer wat „Lacto-bacilline" in te nemen; de tabletten worden gemakkelijk na de maaltijden ingenomen en uit ondervinding weet ik, dat er geen aangenamer middel bestaat om de ingewanden te „ritmeren" [130]?

R. M. RILKE AAN FREDERIK VAN EEDEN

Nr. 17

Berlijn-Grünewald
Hubertus-Allee 16 [131]
4 maart 1914.

Waarde Dr. van Eeden,

Deze morgen ontving ik hier (waar ik voor een paar dagen, van Parijs [132] komend, verblijf) het ontwerp van

de door U op touw gezette organizatie [133]. Sta mij toe U vooral voor uw toezending aan mij te danken; voor iemand die, quasi buiten ieder vaderland om, uitsluitend in zijn innerlijke de sterkte zoekt die onontbeerlijk is voor elke vaste groei, kon uw oproep niet anders als heel duidelijk zijn. Wanneer ik er echter, na de eerste instemming, bezwaar tegen heb, dan wil het mij lijken, dat het plan op zichzelf weliswaar begrijpelijk is, maar dat ik mij de verwezenlijking ervan niet goed kan voorstellen, ja, wanneer ik het zeggen moet, eigenlijk onnatuurlijk acht. Want wat ons in zekere zin uit de staten en uit zo menige duidelijke samenhorigheid uitsluit, is niet zozeer de engheid en de eigenzinnigheid van zijn verhouding en eenheden dan veeleer het onvatbare, het weidse, het opene van onze eigen natuur, die enkel *daar* [134] tot zichzelf komt, waar ze in het onmetelijke onzichtbaar bewegen mag als het onbewaakbare element, dat van uit een uiterste stilte over onmetelijke ruimten rijkt naar de meest intense storm. Wanneer zulks, naar ik meen, de gesteldheid is van onze eenzaamheid, dan echter hebben ook onze werkelijke ontmoetingen plaats in het onbegrijpbare, in het nauwelijks trillende en ik kan mij niet voorstellen, dat de lichte, zwevende gemeenschappelijkheid, die ons soms tot mekaar doet neigen, er iets bij zou winnen wanneer wij haar een plaats zouden aanbieden waar ze zich mogelijk kan vestigen en uitrusten : er ontbreekt toch eigenlijk niets aan de huidige toestand.

Dat wij ergens op een eiland, als kleine zichtbaarheid verzameld, een tegenwicht zouden vormen tegen de veelvuldig overwogen zichtbaarheden van de menselijke instellingen, die erop aangewezen zijn zich in het tastbare te betonen om aan zichzelf te geloven, lijkt mij heel en al onwaarschijnlijk. Hoe weinig macht, die wij voortdurend uit het onzichtbaar-geestelijke verwerken, zou in een gelijkaardige neerzetting tot uitdrukking komen, en hoe wonderlijk ware, op de keper beschouwd, de inspanning om

dat [134] te vertegenwoordigen dat toch nooit afwezig is, maar te enen male zijn wezen heeft in een onophoudelijk, onafhankelijk, alles overwegend Zijn. Is er echter bij zulk een instelling aan een hoog geestelijk voorbeeld gedacht, als de Tempeliers in de Middeleeuwen vermochten te geven, dan ontbreekt ons, in onze tijd, de onmiddellijke aansluiting met iets dat voorhanden is, wanneer in haar natuurlijke zichtbaarheid de betekenis van een hoog zielkundige opgave groeit, er ontbreekt ons een bevrijdend, heilig graf, ja ten slotte, de wens zelf en (indien ik mij niet vergis) de mogelijkheid om onze innerlijkste spanning in de meest voor de hand liggende toepassingen op te lossen. Ten slotte is dat toch ook in de Middeleeuwen alleen mogelijk geweest over de ene enorme omweg,[135] welks boog wij in het naamloze zien uitlopen en uit het naamloze terugkomen : God. En ik vraag mij af, of het verkeer onder de leden van die ontworpen orde kortere wegen zou mogen inslaan, zonder zich dadelijk uit te putten en te misvormen in het al te nabije, het kleine. Moge de enkeling nog gelijk hebben wanneer zich een zeker zielsvooroordeel tot God handhaaft — een broederschap kan ik mij enkel als volkomen voorstellen wanneer de geest des Vaders het meest wordt aangevoeld; wij moeten ertoe in staat zijn (— zijn wij 't? —) *daar* [134], te midden van God, eerst geestelijk en innig het gemeenschappelijk eiland te doen ontstaan, waarvan het werkelijke, het zichtbare van onze bond niets als een afbeelding zou zijn, onwillekeurig weerspiegeld in het onzeker aardse.

Aanvaard, Waarde Dr. van Eeden, deze regels onder het voorbehoud van al de voorlopigheid die eraan vastzit. Ik weet wel, dat uw plan vanuit andere gezichtspunten kan worden bekeken, en dat ik er mij hier eigenlijk minder mee inlaat dan met een overzicht van mijn eigen mening, waartoe het mij aanleiding gaf. Wellicht komen er allengs andere bedenkingen bij, die ik U des te gemakkelijker zou kunnen

mededelen wanneer U de goedheid zoudt hebben, mij van de verdere vooruitgang van uw rondvraag en haar zeer zeker veelvuldige, uitslagen bij gelegenheid te berichten.

Voor deze en de volgende keer zij U van mijn hartelijkste dank en belangstelling verzekerd, zoals ik ook in oprechte achting verblijf

uw

(get.) Rainer Maria Rilke.

Parijs, 17, rue Campagne Première.

R. M. RILKE OVER GUIDO GEZELLE

Nr. 18

München, Keferstrasse 11 [136], 6 november 1915.

Waarde Vriend,

De Guido Gezelle [137] kwam hier in zijn beide helften goed aan [138]. Dank. Ik was dezelfde dag reeds met drie talen [139] bezig geweest, zo stortte ik mij dan in de vierde, las de hele inleiding, het ging uitstekend; bij de gedichten, weliswaar, vertraagde ik mijn tempo en stokte en struikelde ik altijd meer om ten slotte bij ieder tweede woord te blijven steken. U schrijft, alsof er hier Vlaams-Duitse woordenboeken bestonden; hier zijn dergelijke dingen onbekend. Zo moet U mij alweer bijspringen en mij iets dergelijks laten geworden, Vlaams-Frans ten minste, wat toch zeker bestaat. Want iets nader komen tot Gezelle wou ik in ieder geval graag, ofschoon deze poëzie een ietsje zwart-zilver, pompe-funèbre-achtig [140] aandoet, zo dacht ik ten minste tot ik aan „Ik wandelde, ik wandelde" [141] kwam : toen kreeg ik wat schrik en begon ik de zaak ernstiger op te nemen. De plaatsen, waar er spraak is van het open-

en toegaande water en van de open- en toegaande aarde, zijn geweldig; dat wil ik in ieder geval vertalen; of het mij gelukt, kan ik vooraf niet verzekeren, maar indien het voor mijn krachten geschikt is, juist dàt. Kan ik heel vlug een klein woordenboek krijgen [142]? Want ik verlang erg naar een poging [143]. Slechts dat. Van ganser harte

uw
(get.) Rilke.

Nr. 19

München, Keferstrasse 11 [144], 23 oktober 1916.

Waarde Vriend,

. . . . . .

Toen U mij vorig jaar de „Kerkhofblommen" zond, heb ik met een gelukkig instinkt zeer vlug juist het „Bezoek aan het graf" als het meest grootse gedicht van de hele bundel herkend en onmiddellijk vertaald [145], enige strofen weglatend die op het gehoor niet meegaand waren. Wat ik toen bij mijn onvaste vertaalpoging vaststelde [146], geldt nu nog wanneer ik ze vergelijk met uw betrouwbaarder slagen [147]: dat de talen al te zeer verwant zijn, van de ene tot de andere ontbreekt de afstand van uitdrukking, en aldus staat de verduitste vorm niet zonder weifeling tussen de gevestigde talen van hier en ginds: de gemene noemer is er niet, zonder welk de herleiding niet nauwkeurig klopt, maar men is altijd ergens aan beide kanten, meer schipperend dan vast, in een toestand die niet heel vruchtbaar is voor het kunstding [148].

. . . . . .

NOTA'S

1. Ned. onuitgegeven; het origineel berust op het Muzeum v. d. Vl. Kultuur, Antwerpen en verscheen in : Simoens, *RMR en P. d. M., De Vlaamse Gids*, Brussel, XXXIII, 12, blz. 735 - 747 en *Band*, Leopoldstad, XIII, Kerstnr., 1954, blz. 35 - 52.

2. P. d. M. kende Heinrich Vogeler heel goed. Op het Muzeum van de Vl. Kultuur, Antwerpen, berusten van de laatste aan de eerste : een brief d.d. 3.5.'97, 2 ongedateerde brieven, een brief d.d. 23.3.'00 en twee briefkaarten, resp. d.d. 30.4.'97 en 4.3.'03. Bovendien waren toen de volgende werken van d. M. in het Ds. vertaald, zodat hij er als letterkundige enige naam had verworven : *Aus Flandern und Brabant, Episches und Lyrisches*, übertr. v. Heinrich Flemmich, A Piepert, Freiburg-i-Breisgau, '88, VI-220 blz.; *Zanna, Ländliches Sittengemälde in I Akt*, Uebers. v. H. Flemmich, F. Wagner, Freiburg-i-Breisgau, '89, 26, blz.; *Idyllen, Nachdichtungen nach dem Vlämischen* v. Albert Möscher, H. Lüstenöder, Berlijn '93, XVI-192 blz.; *Zeiten und Zonen, Ausgewählte Gedichte nach dem Vlämischen* v. Albert Möscher, Ph. Reclam, Leipzig, z. j. ('89), 102 blz. In het Ds. vertaalde gedichten waren ook in diverse ts. verschenen. Met enig recht mocht R. aldus schrijven, dat hij hem kende en „vereerde" !

3. Mogelijks in o. a. *Plattdütsche Hustfründ*, Leipzig, jrg. '80-87, in vert. v. Kl. Groth, sedert jaar en dag vriend van P. d. M.; *Plattdütsch Sünndags-bladd*, A. Helmich, Bielefeld, jrg. '89.

4. Cfr. het P. S. van de volgende brief.

5. In het origineel onderstreept.

6. Hierom had P. d. M. verzocht in zijn kaart.

7. Ned. onuitgegeven; het origineel berust op het Muzeum v. d. Vl. Kultuur te Antwerpen en verscheen in : L. Simoens, *RMR en P. d. M.*, *De Vlaamse Gids*, Brussel, XXXIII, 12, blz. 735-747 en *Band*, Leopoldstad, XIII, Kerstnr., 1954, blz 35-52; een nogal vrije Fr. vert. (zonder het P. S.) door mej. Pels in : Carlo Bronne, *R. et Verhaeren* (overdruk), Paleis des Akademiën, Brussel, 1953, blz. 256-259.

8. In werkelijkheid heelwat vroeger, tenzij d. M. op de eerste kaart van R zou geantwoord hebben, hetgeen waarschijnlijk is; er is echter geen spoor van op het R-Archiv.

9. Lijkt mij overdreven zoals het er staat; bedoeld wordt : een vriend die hem *financieel* kon en wilde steunen.

10. Cfr. Hildegard Kiessling, *Die Einsamkeit als lyrisches Motiv bei RMR*, Fromman, Jena, '35.

11. Er zij hier in herinnering gebracht wat hij op 16.7.'03 in zijn vierde brief aan Kappus (*Briefe an einen jungen Dichter*) zou schrijven : „...Vermijd voedsel te gooien op het drama, dat tussen ouders en kinderen altijd gespannen is; het verbruikt veel kracht der kinderen en doet de liefde der ouders uitteren, die werkt en warmt, ook wanneer ze niet begrijpt. Verlang geen raad van hen en reken niet op begrijpen maar geloof in een liefde, die voor u bezwaard wordt als een erfenis en vertrouw erop, dat in die liefde een kracht is en een zegen, waaruit U niet uitgaan moet om heel ver te gaan!..."

12. Verbleef in de eerste stad van einde sept. '96 tot begin okt. '97; leerde er Frieda von Bülow en Lou Andreas-Salomé kennen. Woonde in de tweede stad van begin okt. '97 tot febr. '01, onderbroken door o. a. zijn reizen naar Florentië en Rusland.

13. Eerste Russische reis 29.4.'99 : Moskou, mei : St.-Petersburg; tweede reis : 11.5-23.8.'00.

14. 12 dec. '02.

15. In zijn kaart had P. d. M. hierover niets geschreven. Het staat echter zo goed als vast, dat d. M. hierover Vogeler heeft ingelicht, die op zijn beurt R erover moet gesproken hebben. In de op het Muzeum v. d. Vl. Kultuur te Antwerpen bewaard gebleven korrespondentie Vogelsr-P.d.M. is hierover nergens sprake; Rs brieven aan Vogeler zijn zoek geraakt. Of had d. M. het verschijnen van *Kunst en Leven* medegedeeld in een tweede verloren gegane kaart? Cfr. nota 8.

16. Wie had hem op de *Mei* van Gorter gewezen?

17. In het origineel staat hier *in*!

18. Deze drie opstellen werden opgenomen in *Kunst en Leven*, II, 5-6, blz. 28-34, rubriek *Mengelingen*, vert. P. A. Wie is deze laatste? Men suggereerde mij Arij Prins, die toen in Alt-Rahlstedt verbleef. Zeer waarschijnlijk lijkt het mij niet. Opnieuw uitgegeven door L. Simoens, *R en P. d. M., Band*, Leopoldstad, XIII, Kerstnr., 1954, blz. 35-52.

19. Van een dergelijk boek is niets terechtgekomen, alhoewel onderaan het opstel in *Kunst en Leven* staat vermeld : „De voorlopige volgorde van de opstellen is de hier aangeduide. Toch zullen ze misschien in de samenhang van een eerlang te voltooien boek noch door tussen geschoven hoofdstukken worden gescheiden; tussen II en III vooral zal de overgang noch te maken zijn. R. M. Rilke."

20. In het origineel onderstreept.

21. Mej. Pels, in haar hoger genoemde Fr. vert., heeft *Ueberbreiteln* gelezen en meent hierin een toespeling te zien op het cabaret *Das Ueberbreitel* te München, dat alsdan onder de leiding stond van Heinrich von Wollzogen; Detlev von Liliencron en Hartleben lazen er hun gedichten voor. In het origineel staat echter *Ueberbretteln*, afgeleid wellicht van *Ueberbrettl* = variété, cabaret. Het zou dus geen rechtstreekse toespeling zijn op bovengenoemd café, maar wel doelen op de dichters en kunstenaars die ermee genoegen namen hun werk in cabarets voor te lezen.

22. Schijnt het onder nota 8 geuit vemoeden te staven.

23. In het origineel onderstreept.

24. Verscheen in jrg. 5, nr. 7, april '02.

25. Nl. in een in '97 in *De Vlaamsche School* verschenen bijdrage, later opgenomen in *Koppen en Busten*, H. Lamertin, Brussel, '03, blz. 363-370.

26. Ik meen, dat P. d. M. nooit iets over Rs boeken heeft geschreven, op de beoordeling na van dezes kleine studie over Rodin ('03), welke verscheen in *Kunst en Leven*, II, 7, blz. 28, samen met *Constantin Meunier* van Karl Scheffler en *James Whistler* van H. W. Singer, welke drie boekjes uitgegeven waren bij J. Bard, Berlijn W. 57. Het is overigens een meer dan vaag gehouden recensietje, waarin met geen enkel woord

over Rs boekje in het biezonder wordt gerept. De tekst van het boekje werd later als 1e dl. opgenomen in het lijviger werk over de beeldhouwer Rodin; het 2e dl. ervan is de tekst van een in '07 gehouden spreekbeurt.

27. Ned. onuitgegeven; het origineel berust op het Muzeum v. d. Vl. Kultuur te Antwerpen en verscheen in : L. Simoens, *op. cit.*

28. Daarover is mij niets bekend.

29. In het origineel : kl.

30. In het origineel onderstreept.

31. Tot een hechte vriendschap kwam het echter niet. Verdere bijdragen werden ook niet meer geleverd, mede gelet op het kortstondig bestaan van *Kunst en Leven.*

32. Hierover werd niet meer gekorrespondeerd; er is althans niets bewaard gebleven.

33. Origineel berust op het Muzeum v. d. Vl. Kultuur te Antwerpen en verscheen in : L. Simoens, *op. cit.*

34. Cfr. laatste al. van de brief d.d. 10-10-'02.

35. Het schrijven van de monografie over de Worpswerder kunstenaars was niet gemakkelijk gegaan, al was R dapper dan het werk geschoten — het was immers op bestelling, eindelijk eens iets! — en het was in de loop van het najaar '02 voltooid. Voelde hij zich niet van de Worpsweders vervreemd ? „... Wat is er toch met R ? Hij is er met zijn gedachten niet meer bij...", schreef Carl Hauptman aan Otto Modersohn. (In : *Briefe RMRs mit O. Modersohn*, Stader Geschichts- u. Heimatvereine, '41; brief d.d. 31.3.'02). De monografie zelf leverde eveneens moeilijkheden op omdat de kunstenaarsgroep toen al niet meer als eenheid bestond en Carl Vinnen weigerde in het boek als lid van de groep te worden vermeld.

36. Hij zou er blijven van einde aug. tot einde sept. '02 aan de rue Toullier en van begin jan. af tot begin juli aan de rue de l'Épée, met ruim een maand onderbreking voor een reis naar Viareggio.

37. Zijn eerste bezoek bij Rodin had plaats op 1 sept. '02. Over de kennismaking vertelt Christiane Rooseboom interessante biezonderheden in : *RMR, De levensgang van een dichter*, vert. en ingel. door Johan Winkler, Meulenhoff, z. j. ('53).

38. Is zoek geraakt, waarschijnlijk bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog. Hierover meer in : Renée Lang, *RMR-A. Gide, Correspondance 1909-1926*, Corrêa, Parijs, z. j. ('52).

39. Gedrukt briefhoofd. Verbleef er van midden sept. '05 tot midden mei '06, slechts onderbroken in okt. '05 voor een voordrachtreis naar Dresden en Praag. Origineel, op de beleefdheidsformule na en niet al te nauwkeurig in : Carlo Bronne, *R et Verhaeren*, (overdruk), Paleis der Akademiën, Brussel, 1953, blz. 260; berust in Verhaeren-Fonds, Kon. Bibl. Brussel; Ned. onuitgegeven.

40. Afgekort in origineel.

41. Zonder hoofdletter in origineel. Het was vrijwel onmogelijk het soms onduidelijk Frans van R uit die jaren in het Ned. weer te geven.

42. Over welk ms. het gaat, kon ik totnogtoe niet achterhalen.

43. In origineel : *noyé.*
44. In origineel met hoofdletter.
45. In origineel zonder hoofdletter.
46. Is niet meer na te gaan.
47. *Das Buch der Bilder*, '02. Dit boek moet R eert in '07 aan V. geschonken hebben, aangezien in het V.-Kabinet op de Kon. Bibl. te Brussel, een trouwe weergave van V.s werkkamer in St.-Cloud, een eksemplaar van de 2e uitgave ('06) berust met als opdracht : *A Emile Verhaeren : son cher et grand ami, cordialement : R. M. Rilke. Févr. 1907.* Of is het eerste eks. verloren gegaan?
48. *Das Stundenbuch*, '05. Berust in V.-Kabinet en draagt de volgende opdracht : *Emile Verhaeren, Noël 1905 — Admiration profonde : Rainer Maria Rilke.* Verkeerdelijk vermeldt Carlo Bronne, *opus cit. : Le chant de l'Amour et de la Mort du Cornette Christophe Rilke*, dat eerst in '06 verscheen. Is trouwens niet bewaard gebleven.
49. In origineel : *attention;* R zal wel *Andacht* bedoeld hebben.
50. In origineel : *plein d'admiration.*
51. Verbleef er van midden mei tot einde juli '06, de vooravond van zijn Vl. reis. Is een door rouwband omringde brief. Origineel in : RMR, *Briefe aus den Jahren 1906 bis 1907*, Insel-Verlag, Leipzig, 1930, blz. 16; Ned. onuitgegeven.
52. Niet bewaard op het R-Archiv.
53. Niet bewaard.
54. In origineel : *ardement* (sic!).
55. In '05 uitgegeven bij Laurens.
56. Het *Parc du Luxembourg* te Parijs.
57. In origineel : *agreez* (sic!).
58. In origineel : *admirations!*
59. Wat het verblijf betreft, cfr. nota 51. Is weer een door rouwband omringde brief. Origineel in : RMR, *opus cit.*, blz. 19; Ned. onuitgegeven.
60. Origineel zonder jaartal.
61. Quai Voltaire.
62. In origineel in blokletters en gespatieerd.
63. Toespeling op Rodins handelwijze; R had ze weliswaar met grootmoedigheid ondergaan, doch er mag niet worden vergeten dat hij weer op de keien stond (cfr. in dezen de afscheidsbrief aan Rodin), eronder leed en derhalve onbekwaam was tot enig werk.
64. Naar Westende, waar V. trouwens al in mei ter verzorging van een kronische hooikoorts had verbleven, er een art. over Vlaanderen had geschreven en op aanvraag van Ensor zelf een voorlezing over de schilder had geschreven bestemd voor de Tentoonstelling der Hedendaagse Kunst te Antwerpen (Cfr. in dezen een onuitgegeven brief d.d. 11.4.'05 in het V.-Fonds op de Kon. Bibl. Brussel). A. Mabille de Poncheville, *Vie de Verhaeren*, Mercure de France, Parijs, 1953, vermeldt niet uitdrukkelijk waar V. gedurende de maanden juni en juli heeft verbleven; hij spreekt alleen van mei, suggereert iets voor juni (*En attendant son arrivée* [van zijn vrouw] *en juin, il lui écrit...*) (blz. 393) en dat hij eindelijk in aug. te Antwerpen was. Deze biografie is in deze en

andere zaken vrij onnauwkeurig. Met geen woord wordt er bv. over R gesproken!

65. Onderstreept in origineel.

66. Verbleef er van midden dec. '06 tot midden mei '07. Origineel onuitgegeven, op de vierde al. na in : Carlo Bronne, *opus cit.*, blz. 263. Berust in V.-Fonds, Kon. Bibl. Brussel; Ned. onuitgegeven.

67. Een ongedateerde, onuitgegeven brief van V., geschreven vóór zijn vertrek naar Nederland, waarin hij hem meldt twee boeken ontvangen te hebben, er tot zijn spijt weinig van begrijpt, hem zijn *Multiple Splendeur* te hebben toegestuurd naar Worpswede en naar Ellen Key informeert. Deze en de andere brieven van V. zullen worden uitgegeven in : L. Simoens, *Une grande amitié R — V.* en idem, *RMR en de Lage Landen*, in voorbereiding.

68. Begin '07 bij de Mercure de France verschenen.

69. In het V.-Fonds, Kon. Bibl., Brussel, berusten slechts drie stukken van E. Key aan V. Een ongedateerde prentkaart de Acquedotto di Claudio te Rome voorstellend (van de poststempel is duidelijk 26.3.'07 af te lezen) en geadresseerd aan E. V., 5, rue de Montretout, St. Cloud, Francia (France), luidt als volgt : „51 Via Veneto, Roma (onderstreept). Waarde E. V.! Door Bazalgette en Rilke kreeg ik nieuws van U. En mijn geluk uw Multiple Splendeur te lezen is onuitsprekelijk (op de eerste twee woorden na, onderstreept in origineel)! De grootsheid van het verleden (idem) die men hier bewondert, moet vergeleken worden met de grootsheid van het heden (idem) en van de toekomst (idem), zoals U het heeft bezongen in uw boek (in het origineel : relevations, misschien bedoeld : révélations?)! Uw vriendin (get.) Ellen Key.

De korrespondentie V.-Key, voor zover ze betrekking heeft op R, wordt opgenomen in L. Simoens, *opus cit.*

70. Verloren gegaan.

71. R was er te gast bij mevr. Fähndrich, maar woonde in een afzonderlijk paviljoen, zodat niemand hem kon storen wanneer hij volledige stilte en rust wilde.

72. In origineel : *rhijthmé* (sic!).

73. Reeds in '99 zonder naam van uitgever en in '00 bij E. Deman, Brussel, uitgegeven.

74. In de linker marge staat bijgeschreven : *of om zo te zeggen : ik ga in—.*

75. In origineel onderstreept.

76. In werkelijkhid eerst omstreeks midden mei.

77. Tot circa einde okt. aan de *rue Cassette 29.*

78. Wat nu volgt is in origineel in de rechter marge bijgeschreven.

79. In origineel in één woord.

80. Wat nu volgt staat in origineel onderaan op de eerste blz. bijgevoegd.

81. Origineel in : RMR, *Briefe II*, Insel-Verlag, Leipzig, blz. 298-99; Ned. onuitgegeven.

82. Brief nr. 8.

83. Het appartement aan de rue Campagne Première, 17, zou, inderdaad, iets dergelijks worden.

84. In origineel : *aijant* (sic) *pour sujet.*

85. In de *Neue Rundschau*, maart '07, later opgenomen in : *Die Berührung der Sphären*, Berlijn, 1931, blz. 42-71.

86. Verbleef er van begin dec. '07 tot begin febr. '08 en was er te gast bij de grootouders van zijn vrouw. Origineel in : RMR, *Briefe aus den Jahren 1907 bis 1914*, Insel-Verlag, Leipzig, later in : RMR, *Briefe III*; Ned. onuitgegeven.

87. In : *Briefe III* staat verkeerdelijk 30.*XI.*'07.

88. Cfr. inleiding.

89. Die spreekbeurt zou later het tweede dl. uitmaken van zijn werkje over de beeldhouwer.

90. Waarschijnlijk uit de *Neue Gedichte*, doch zeker is het niet.

91. Voorbereiding van de 2e druk van *Das Buch der Bilder*, *Die Weise vom Lieben und Tod des Cornets Christoph Rilke* ('06) en eindelijk de *Neue Gedichte erster Teil* ('07).

92. Het zou begin mei '08 worden eer hij er terug kwam.

93. Wordt verklaard door wat er onmiddellijk volgt.

94. *Neue Gedichte Erster Teil*, '07; niet bewaard.

95. Bij gelegenheid van Rs voorlezing aldaar.

96. In origineel en Ned. onuitgegeven, berust in V.-Fonds, Kon. Bibl., Brussel. Carlo Bronne, *opus cit.*, blz. 264, maakt er melding van.

97. Werkte toen verwoed aan *Hélène de Troie*, later herdoopt tot *Hélène de Sparte*, in '12 bij de Editions N. R. F., Parijs, verschenen; werkte ook aan de herdruk van *Les Visages de la Vie*, in '99 bij E. Deman, Brussel, uitgegeven terwijl *Toute la Flandre*, *Les Héros* bij deze laatste op stapel stond ('08). De opvoering van zijn *Cloître* te Brussel had ook van zijn krachten gevergd.

98. In '00 bij E. Deman, Brussel, verschenen. Cfr. brief nr. 8.

99. Ik kon niet nagaan om welke blz. het gaat. De brief, waarmede hij de blz. aan Hofmanstahl stuurde, is opgenomen in : RMR, *Briefe III*, Insel-Verlag, Leipzig, blz. 26-27 en gedateerd 4.1.'08.

100. In origineel : *dédie* (sic!).

101. Niet bewaard.

102. De herdruk van *Visages de la Vie*.

103. Verbleef er inderdaad van einde febr. tot midden april bij mevr. Fähndrich.

104. Verbleef aldaar en in Venetië van midden maart tot begin mei. Origineel in : Carlo Bronne, *opus cit.*, blz. 264-65; berust in V.-Fonds, Kon. Bibl. Brussel; Ned. onuitgegeven.

105. *Les Rythmes Souverains*, Mercure de France, Parijs, '10; niet bewaard.

106. In de buurt van de Odéon-schouwburg.

107. Welke jrg.? Welk nr.? De biografieën zijn in dezen zonder veel zorg geschreven.

108. Verbleef er van *einde* mei tot begin juli aan de rue de Varenne, 77.

109. Bovenaan in het midden van de brief gedrukt.

110. Schuin in de linker bovenhoek van de brief gedrukt.

111. In origineel zonder jaargetal. Verbleef er van einde febr. tot begin juni : 17, rue Campagne Première. Origineel in : Carlo Bronne, *opus cit.*,

blz. 266-67; berust in V.-Fonds, Kon. Bibl., Brussel; Ned. onuitgegeven.

112. „Die vertaling (van de *Brieven van de Partugese Non*) zou hem weer leren werken. Hij dwong er zich zelf toe weer wat te schrijven, moeizaam ontstond onderdehand een klein gedeelte van een Elegie, niets overigens wat de moeite waard was. Een paar vers-fragmenten waren het resultaat van een hele Parijse lente, en het begin van een zomer. Met hoeveel weemoed dacht hij terug aan vroegere zomers... *Mensen zag hij maar weinig*, alleen met Verhaeren ging hij graag om en de kennismaking met Romain Rolland schonk hem een diepe vreugde..." (curs. van mij) (Christiane Rooseboom, *RMR, de levensgang van een dichter*, vert. Johan Winkler, H. Meulenhoff, A'dam, z. j., blz. 239-40).

113. Verblijft er bijna de hele junimaand.

114. „ ...En Marthe klaagde Rilke haar leed, zij was zo eenzaam, zij was niet gelukkig in haar nieuwe omgeving; een schilder, een Russische emigrant, bracht slechts onrust in het huishouden teweeg; men at er zelden en weinig, de Rus rookte maar sigaretten, ononderbroken, uit heimwee misschien, af en toe sliep men, en om Marthe bekommerde men zich weinig. Zij leefde in haar eigen kleine wereldje ... Hulpeloos liet Rilke haar zo haar hele leventje voor hem opbiechten, „heel arm" vond hij zich zelf, „vergeleken bij dit rijke, kleine schepseltje, waarin een minder bedreigde en minder voorzichtige natuur... grenzenloos behagen had kunnen scheppen... ". Maar hij zelf — dat besefte hij steeds pijnlijker — deugde in het geheel niet voor amant, voor hem was liefde inspanning, en een daad, die zijn huidige krachten volmaakt te boven ging?" (Chr. Rooseboom, *opus cit.*, blz. 238-39).

115. Origineel in : Carlo Bronne, *opus cit.*, blz. 266-67; berust in V.-Fonds, Kon. Bibl., Brussel; Ned. onuitgegeven.

116. Belgisch naturalistisch schr. (1845-1913).

117. Bewaard in V.-Fonds, met als opdracht : *Au cher et grand Verhaeren et à Madame Verhaeren, cordialement Rilke Juin 1913.*

118. Die „kleine omweg" zou gaan over Göttingen, Leipzig, Weimar, Ostseebad, Heiligendamm, Berlijn, München, Dresden en duren tot einde okt. '13!

119. Geen eventuele brieven bewaard.

120. Niet bewaard.

121. Verbleef er van einde okt. '13 tot einde juli '14, met onderbreking te Duino begin mei '14. Origineel in : Carlo Bronne, *opus cit.*, blz. 268-69; berust in V.-Fonds, Kon. Bibl., Brussel; Ned. onuitgegeven.

122. Origineel zonder jaartal.

123. Waarschijnlijk was V. vermoeid van zijn Russische reis, waarop hij onmiddellijk te Parijs was gevierd geworden in de *Vieux-Colombier* waar Jacques Copeau de mooiste gedichten uit de *Rythmes Souverains* had voorgedragen (A. Mabille de Poncheville, *opus cit.*, blz. 446).

124. Gide zal later hierop een toespeling maken, toen hij R op 16.4.'21 zal schrijven : „ *...Je me souviens si bien de ce que vous me disiez du Côté de chez Swann...*" (Renée Lang, *opus cit.*, blz. 148). Cfr. ook brief d.d. 21.1.'14 van R aan prinses von Thurm und Taxis over Proust.

125. *Zu der Zeichnung Johan Keats im Tode darstellend*, in : RMR, *Letzte Gedichte und Fragmentarisches.*

126. Gedrukt briefhoofd. Origineel in : Carlo Bronne, *opus cit.*, blz. 268; wordt er verkeerdelijk 20 *januari* gedateerd; berust in V.-Fonds, Kon. Bibl., Brussel; Ned. onuitgegeven.

127. Eerste editie in '12, bij Georges Crès, Parijs. Herdruk in '14 bij Mercure de France, Parijs. Deze brief is het antwoord van R op V.s informatie of R er een eks. van gekregen had.

128. In origineel : *beau coup* (sic!) .

129. In '13 aan gravin de Valmarana (1881-1948), Italiaanse vriendin van prinses von Thurm und Taxis, die de „Mezzanino" van het Valmarana-paleis als Venetiaans *pied-à-terre* had gehuurd. Cfr. brief d.d. 30.3.'13 aan die gravin in : RMR, *Briefe I*, Insel-Verlag, Leipzig, 1950; gedeeltelijk ook in: Renée Lang, *opus cit.*, blz. 78.

130. Origineel : *rhijthmer* (sic!).

131. Origineel onuitgegeven in van E.-muzeum; Ned. onuitgegeven.

132. Cfr. adres onderaan de brief. Verbleef er van okt. '13 tot einde juli '14, met onderbreking in mei '14 in Duino.

133. Bedoeld is de uitnodiging om toe te treden tot de *Forte-Kreis* die juist door v. E. met enkele anderen (E. Gutkind, Walter Rathenau, Henri Borel, Gust. Landauer) was opgericht geworden. Volgens het antwoord d.d. 8.3.'14 van v. E. was niet hij, maar Allen Upward, de ontwerper van de uitnodiging. V. E.s korrespondentie wordt uitgegeven in : L. Simoens, *opus cit.*

134. In origineel onderstreept.

135. R bedoelt hier blijkbaar Kristus, want hij was geen ateïst : hij zag echter Kristus aan als een „omweg" om tot God te komen.

136. Verbleef aldaar van einde okt. tot midden nov. '15, dus juist vóór zijn militaire tijd. Origineel in : RMR, *Briefe an seinen Verleger*, Insel-Verlag, Leipzig, 1939, blz. 250-51; Ned. onuitgegeven.

137. Gezelle, *Kerkhof-Blommen*, A'dam, 1887.

138. Waarschijnlijk om het gewicht van het boekje te halveren en met het oog op de censuur. Het is trouwens niet bewaard gebleven, berust althans niet op het R-Archiv.

139. Alweer : welke?

140. Frans in het origineel.

141. Uitgave 1887, blz. 34-36.

142. Het is mij tot nog toe niet bekend, of Kippenberg hem een woordenboek heeft bezorgd; berust in alle geval niet op het R-Archiv.

143. R heeft zich inderdaad aan een poging gewaagd om dat gedicht te vertalen; ze berust op het R-Archiv, mskr. 552.

144. Verbleef hier terug, na zijn militaire tijd, van begin juli '16 tot begin juni '17. Origineel in RMR, *opus cit.*, blz. 258; Ned. onuitgegeven.

145. Dat het om geen definitieve vert. ging, lijkt R hier te vergeten, toont echter het *ontwerp* aan, dat op het R-Archiv berust; cfr. nota 143.

146. Cfr. brief nr. 18; of heeft hij er nog over gekorrespondeerd met Kippenberg?

147. Kippenbergs vert. van „Aan het graf" verscheen in het oorlogsts. bestemd voor het vierde leger, later opgenomen in : *Insel-Almanach 1917*.

148. Begin en einde van de brief worden hier niet opgenomen omdat het er niet over G. gaat.

DRUKKERIJ SINTE-CATHARINA, 37 TEMPELHOF, BRUGGE, BELGIE